

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

3-maxsus
son (6-jild)

2026

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 5/3 (6) - 2026

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2026

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent;

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori;

Xolikulov Axmadjon Boymahammadovich – tarix fanlari doktori;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent;

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.;

Jabborova Charos Aminovna - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdulkaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari doktori (DSc), Professor.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Qodirova Muqaddas Tog'ayevna - filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b.,;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD);

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD);

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD);

Sulaymanova Dildora Nazarovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasini mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD).

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil: scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Алимджанов Бахтиёр Абдихакимович</i> БАЙСТВО В РУССКОМ ТУРКЕСТАНЕ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ	9-14
<i>Мамасайдов Лutfillo Payzullo o'g'li</i> XALQ TA'LIMI SOHASIDAGI ISLOHOTLARNING YANGI BOSQICHI	15-19
<i>Aminov Hamidulloh Abdirahimovich</i> “TURKISTON ULAMOSI” ASARIDAGI TARIXCHI OLIMLAR	20-24
<i>Norboyev Sarvar Qahramon o'g'li</i> MADANIY MEROSNI MUHOFAZA QILISHDA YUNESKO KONVENSIYALARNING AHAMIYATI	25-28
<i>Mamarajabova Nilufar</i> ASTRONOMIYA VA MATEMATIKA SOHASIDA SAMARQANDLIK OLIMLARNING O'RNI (IX-XII ASRLAR)	29-33

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Кузубоев Бехзод Хамидович</i> ОЦЕНКА ДИНАМИЧЕСКОЙ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ ЗЕЛЕННОЙ ЭНЕРГИЕЙ, ВЫБРОСАМИ CO2 И ЭКОНОМИЧЕСКИМ РОСТОМ НА ОСНОВЕ МОДЕЛИ TVP-VAR.....	34-40
--	-------

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Toshboboyev Maksud Jalilovich</i> SUN'YIY VA TABIIY INTELLEKT DIALEKTIKASINING GLOBAL XAVFSIZLIK, MEHNAT BOZORI, TA'LIM VA MADANIYAT SOHALARIDA MOHIYATI	41-46
<i>Yorqulov Hakimbek Otaqulovich</i> MILLIY INTELLEKTUAL SALOHİYATNI RIVOJLANTIRISHDA QADRIYATLAR OMILI.....	47-52
<i>Xolnazarov Ismatillo Sohibovich</i> FAZL AL-HAQ XAYRABODIYNING “HADIYYAT AL-SA'IDIYYA” ASARIDA BORLIQ TA'LIMOTI VA UNING IJTIMOIIY-AXLOQIY AHAMIYATI.....	53-58
<i>Xaitov Lazizbek Azamatovich</i> ABU ABDULLOH MUHAMMAD IBN ALI HAKIM TERMIZIYNING “MA'RIFATUL ASROR” ASARIDA BILISH FALSAFASI VA GNOSEOLOGIK QARASHLAR TAHLILI	59-62
<i>Azimova Charos Azamatovna</i> FALSAFIY-DINIY G'OYALARNING YOSHLAR XULQ-ATVORIGA TA'SIRI	63-68
<i>Rajabov Alisher Shavkatovich</i> SA'DIDDIN HAMAVIYNING TAJALLI VA HIJOB HAQIDAGI QARASHLARINING “VAHDAT UL VUJUD” G'OYALARI BILAN BOG'LIQLIGI	69-73
<i>Boymurodov Ilxombek Xayitmurodovich</i> VIRTUAL JAMOALAR VA RAQAMLI IDENTIFIKATSIYALASH JARAYONLARINING FALSAFIY TAHLILI	74-78

<i>Yakubov Azimjon Akmalovich</i> ABU SA'D ABDULMALIK IBN MUHAMMAD AL-XARGUSHIY AN-NISHOPURIY TA'LIMOTIDA NAFS MASALASI.....	79-83
<i>Ashurova Mahbuba Axtamovna</i> MUZEYLAR FAOLIYATINI TADQIQ ETISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY HAMDA METODOLOGIK MASALALARI	84-88
<i>Mamadaliyev Husanboy Yigitali o'g'li</i> MAHALLA RIVOJLANISHINING YOSH AVLOD TARBIYASIDAGI ROLI.....	89-92

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Narzikulova Rayhona</i> HUMOUR AS COGNITIVE–PRAGMATIC SCRIPT OPPOSITION: AN INTEGRATIVE LINGUISTIC MODEL.....	93-98
<i>Hasanova Gulhida Abdulaziz qizi</i> O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA HARAKAT FE'LLAR MUAMMOSI	99-108
<i>Yakubova Nilufar Egamberganovna</i> ESKI O'ZBEK TILIDAGI AYRIM ARABCHA IZOFALI BIRIKMALARNING LEKSIKALIZATSIYASI	109-114
<i>Asqarova Zulayxo Yangiboyevna</i> XORAZM TARIXNAVISLIGIDA “TO'YNOMA” AN'ANASI: SHAKLLANISHI VA KOMPOZITSION TUZILISHI	115-120

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Shagilova Gulxatisha Koptleuovna</i> SOG'LIQNI SAQLASH TUSHUNCHASINING KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY MAZMUNI.....	121-125
<i>Komilov Lazizjon Zokirjon o'g'li</i> O'QOTAR QUROLNI QO'LLASH HUQUQIDA ZARARNI MINIMIZATSIYA QILISH BO'YICHA KOREYA AMALIYOTI.....	126-133
<i>Uzbekova Dilshoda Tulkinovna</i> DAVLAT XIZMATLARINI RAQAMLASHTIRISH — KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHNING SAMARALI VOSITASI SIFATIDA	134-137
<i>Suyunova Iroda</i> APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LAWMAKING AND PRIVATE LAW....	138-146
<i>Максудов Хушнур Хуршедович</i> ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА ЗА ИСПОЛНЕНИЕМ ЗАКОНОВ ОРГАНАМИ СЛЕДСТВИЯ В БОРЬБЕ С НЕЗАКОННЫМ ОБОРОТОМ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ.....	147-153
<i>Urinboyeva Muxlisa Ma'rufovna</i> SUN'IY INTELLEKT TUSHUNCHASI VA UNING HUQUQ TIZIMIDA QO'LLANILISHIGA OID NAZARIY YONDASHUVLAR.....	154-158
<i>Ochilov Aziz Ismatovich</i> MA'MURIY-HUQUQIY NIZO VA OMMAVIY-HUQUQIY NIZOLARNING O'ZARO NISBATINING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI	159-167

<i>Temirov Madrahim O'lmas o'g'li</i> BOJXONA SOHASIDA SODIR ETILGAN JINOYATLAR YUZASIDAN OLIB QO'YILGAN TOVAR MODDIY BOYLIKLARINING KEYINGI HUQUQIY MAQOMINI BELGILASHDAGI AYRIM MASALALAR VA ULARNING YECHIMLARI.....	168-171
<i>Mashrabov Madorbek</i> AVTOMOBIL YO'LLARINING OMMAVIY MULK SIFATIDA MA'MURIY-HUQUQIY TABIATI.....	172-177
<i>Abdugaffarov Davronbek Dilshod ugli</i> CHOICE OF LAW FOR INTERNATIONAL COMMERCIAL AGENCY AGREEMENTS: BALANCING PARTY AUTONOMY AND AGENT PROTECTION	178-183
<i>Kabilov Sardor Asrolovich, Mirzayev Faxritdin Ziyatovich</i> JINOIY JAVOBGARLIKDAN OZOD QILISH VA UNING IJTIMOIIY ZARURATI MASALALARI	184-189
<i>Эгамбердиев Ферузбек Аскаржон угли</i> ФОРМЫ СУДЕБНОГО КОНТРОЛЯ НА ДОСУДЕБНОЙ СТАДИИ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА.....	190-195
<i>Shermatova Gulruh Akmalovna</i> MAISHIY JINOYAT SODIR ETGAN SHAXSNING KRIMINOLOGIK TAVSIFI	196-201
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Qurbonova Dilafroz Toshturdiyevna</i> TEMURIY MALIKALAR MA'NAVIY MEROSI ASOSIDA TALABA-QIZLARNING AXLOQIY QADRIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNI VA MOHIYATI.....	202-205
<i>Tirkasheva Go'zal Baxramovna</i> XALQ OG'ZAKI IJODI – MILLIY VA UMUMMADANIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRUVCHI KOMPLEKS PEDAGOGIK MEKANIZM SIFATIDA	206-213
<i>Ismatov Dilmurod Elmurod o'g'li</i> BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING AXBOROT-PEDAGOGIK KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI VA BOSQICHLARI	214-219
<i>Гулбоева Шохиста Исमत кизи</i> САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА КАК КЛЮЧЕВОЙ РЕСУРС ФОРМИРОВАНИЯ ИНЖЕНЕРНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В ТЕХНИЧЕСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ.....	220-224
<i>Qudratov Shahzod Nasim o'g'li</i> RAQAMLI TA'LIM EKOTIZIMINING MOHIYATI VA PEDAGOGIK IMKONIYATLARI.....	225-231
<i>Muhammadiyev Lochin G'ayratovich</i> OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA TARIX O'QITISHDA MULTIMEDIA VOSITALARINING SAMARADORLIGINI ANIQLASH	232-235
<i>Abraeva Rukhsora Shuhratovna</i> USING CORPUS-BASED TOOLS TO ENHANCE GRAMMAR INSTRUCTION FOR MULTILEVEL EXAM TAKERS.....	236-242
<i>Konisbaeva Amina Jenisbaevna</i> INGLIZ TILINI O'QITISHDA A2 DARAJADAGI O'QUVCHILARDA UCHRAYDIGAN TIL TO'SIQLARINING DIDAKTIK OMILLARI.....	243-248

Received: 01 March 2026
Accepted: 15 March 2026
Published: 31 March 2026

Article / Original Paper

THE TRADITION OF "TOYNOMA" IN KHOREZM HISTORIOGRAPHY: FORMATION AND COMPOSITIONAL STRUCTURE

Askarova Zulaykho Yangiboevna

independent researcher of the Khorezm Mamun Academy

E-mail: askarovazulayxo@gmail.com

Abstract. This article is devoted to the study of the tradition of "Tuynomeh" formed in Khorezm historiography and its compositional structure. The main attention is paid to the masnavi dedicated to the circumcision ceremony of Rahimkuli Khan's children in Muhammad Rizo Ogahi's work "Riyazu-d-davla." The scientific significance of this source as a unique historical source illuminating the political and diplomatic life of the Khiva Khanate has also been studied.

Keywords: To'ynoma, Khorezm literary environment, Muhammad Rizo Ogahiy, Shermuhammad Munis, masnavi, ethnographic information.

XORAZM TARIXNAVISLIGIDA "TO'YNOMA" AN'ANASI: SHAKLLANISHI VA KOMPOZITSION TUZILISHI

Asqarova Zulayxo Yangiboyevna

Xorazm Ma'mun akademiyasi mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola Xorazm tarixnavisligida shakllangan "To'ynoma" an'anasi va uning kompozitsion tuzilishini o'rganishga bag'ishlangan. Asosiy e'tibor Muhammad Rizo Ogahiyning "Riyozu-d-davla" asaridagi Rahimqulixon farzandlarining xatna to'yiga bag'ishlangan masnaviyga qaratilgan. Shu bilan birga, u Xiva xonligining siyosiy va diplomatik hayotini yorituvchi noyob tarixiy manba sifatida ilmiy ahamiyatga ega ekanligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: to'ynoma, Xorazm adabiy muhiti, Muhammad Rizo Ogahiy, Shermuhammad Munis, masnaviy, etnografik ma'lumot.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V6SI3Y2026N20>

Kirish. Muhammad Rizo Ogahiyning "Riyozu-d-davla" asaridagi Rahimqulixon farzandlarining xatna to'yi tasviriga bag'ishlangan masnaviyysi ("To'ynoma") Xorazm adabiy muhitida shakllangan maxsus an'ananing mantiqiy davomidir. Bu an'ananing nazariy va amaliy asoslarini dastlab Ogahiyning ustozlari va amakisi Munis Xorazmiy boshlab bergan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Buning dalili sifatida O'zR FA Sharqshunoslik instituti fondida saqlanayotgan nodir qo'lyozmani keltirish mumkin. Manbalarda qayd etilishicha, "To'ynomai Munis Mirob" deb nomlangan ushbu asar 1228-hijriy (1813-melodiy) yilda Muhammad Rahimxon I ning o'g'li Rahmonquli to'raning xatna to'yi munosabati bilan bitilgan[5; 2b-3a.].

Ogahiyning "Riyozu-d-davla" asaridagi "To'ynoma" masnaviysining janriy ildizlari va tarixiy-adabiy qimmatini tadqiq etishda, ushbu yo'nalishning Xiva xonligi adabiy muhitida shakllangan o'ziga xos an'alariga e'tibor qaratish lozim. Tarixiy manbashunoslikka oid

so'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xonlikda hukmdorlar yoki yuqori martabali davlat arboblari tomonidan o'tkaziladigan tantanali marosimlarga bag'ishlab maxsus she'rlar bitish va ularni to'plam holiga keltirish barqaror an'anaga aylangan edi.

Tadqiqot metodologiyasi. Manbalarda "To'ynoma" deb ataluvchi bunday bag'ishlov she'rlarning ayrimlari Shermuhammad Munis, Muhammad Rizo Ogahiy va boshqa muarrixlarning tarixiy asarlari tarkibiga singdirilgan bo'lsa, ba'zilar alohida to'plam holda bizgacha yetib kelgan. Xususan, Sharqshunoslik instituti manbashunos olimi H.Lutfillayevning qayd etishicha, "Shermuhammad Munis turli shoirlar tomonidan yozilgan shunday she'rlarni bir joyga yig'ib, so'zboshi bilan ta'minlagan holda alohida ikkita to'plam ham tuzgan. Ulardan birinchisi 1813-yili tuzilgan bo'lib, u Muhammadrahimxon I ning o'g'li Rahmonquli to'raning sunnat to'yiga bag'ishlab yozilgan she'rlardan iborat. Ikkinchi to'plam esa 1829-yilda Allohqulixon buyurtmasi bilan tuzilgan hamda bir necha shahzodalarning nikoh va xatna to'ylariga atab yozilgan bag'ishlovlarni o'z ichiga oladi"[4; B. 440.]

Tahlil va natijalar. Ogahiy "Riyozu-d-davla"da keltirgan "To'ynoma" masnaviysi stixiyali ravishda paydo bo'lgan she'riy parcha emas, balki ustoz Munis tomonidan 1813- va 1829-yillarda asoslangan adabiy an'ananing mantiqiy davomidir. Farqi shundaki, Munis turli shoirlarning she'rlarini antologiya qilgan bo'lsa, Ogahiy tarixiy asar ichida o'zining mualliflik masnaviysini yaratdi va unda butun bir davr manzarasini chizdi.

Bugungi kunda Toshkent va Sankt-Peterburg fondlarida saqlanayotgan mazkur "To'ynoma"lar nafaqat badiiy, balki noyob tarixiy-faktologik qiymatga ham ega. Tadqiqotchilarning e'tiroficha, "To'ynoma"lar faqat janr xususiyatlari bilangina muhim bo'lmay, ularda ba'zan boshqa manbalarda uchramaydigan qimmatli ma'lumotlar ham keltiriladi. "Masalan, Xiva xonligidagi amaldorlarning qaysi taxallusda ijod qilganligi, qozoq sultonlari bilan quda-andachilik munosabatlari, hech qaysi manbada uchramaydigan shoirlarning masnaviylari shu to'plamlarda keltirilgan"[4; B.380.]

Shu nuqtai nazardan qaraganda, Ogahiyning "Riyozu-d-davla"dagi "To'ynoma" masnaviysi ham faqat badiiy tasvir vositasi emas, balki diplomatik aloqalar (xorijiy elchilarning ishtiroki), ijtimoiy iyerarxiya va madaniy hayot haqidagi noyob ma'lumotlarni she'riy yo'l bilan muhrlagan ishonchli tarixiy hujjat vazifasini o'taydi.

"Riyozu-d-davla" asaridagi "To'ynoma" masnaviysining janriy ildizlarini tadqiq etishda, ushbu atamaning manbalardagi ilk qo'llanish o'rniga e'tibor qaratish muhim ilmiy ahamiyatga ega. Tarixiy va adabiy manbalarni qiyosiy o'rganish shuni ko'rsatadiki, "To'ynoma" termini ilmiy iste'molga bevosita Ogahiyning ustoz Shermuhammad Munis tomonidan kiritilgan. Buni biz Xorazm tarixnavisligining shoh asari bo'lmish "Firdavsul-iqbol"ning Munis qalamiga mansub qismida uchramiz. Xususan, asarning vaziri a'zam Muhammad Amin mehtar tomonidan tashkil etilgan hashamatli to'y tasviriga bag'ishlangan o'rnida muarrix shunday yozadi: "...Oftobi zarrinkuloh bovujudi shavkat-u kamoli shuao'ining jorubi mulamma'i bila farroshlig'g'a keldi va Zuhroyi ishratkash changi nozik ohangig'a zulfi mushkboridin avtor bog'lab, navosozliq og'oz qildi va Atorudi tezhush qalami mushkinraqamin olib, *to'ynoma* xayolida sahifatirozliq ko'rguzdi"[8; B.235.]

Demak, Munis *to'ynoma* so'zini shunchaki she'r nomi sifatida emas, balki muayyan tarixiy voqeani (to'yni) badiiy muhrlash jarayonining atamasi sifatida qo'llagan. Shu bilan birga, muarrix bu janrning martabasini shu qadar yuksakka ko'taradiki, uni yozish uchun falak kotibi hisoblangan Atorud (Merkuriy sayyorasi) qalam tebratadi, deb tasvirlaydi. Ko'rinadiki, Ogahiy

“Riyozu-d-davla”da “To‘ynoma” masnaviysini yaratishda ustoz Munis asos solgan nazariy va amaliy an‘anaga qat‘iy rioya qilgan. U “Firdavsul-iqbol”da tilga olingan “to‘ynoma xayoli”ni real tarixiy asar tarkibidagi mukammal badiiy polotnoga aylantirdi. Bu esa Ogahiyning janrlar tadrijidagi vorislik tamoyiliga sadoqatini yana bir bor isbotlaydi.

Ogahiy “Riyozu-d-davla”dagi masnaviysini yozishda aynan ushbu qo‘lyozmada aks etgan an‘anaga – voqeani tarixiy hujjat sifatida muhrlash va badiiy doston darajasiga ko‘tarish tamoyiliga amal qilgan.

Adabiy manba sifatida Ogahiy “To‘ynoma”si quyidagi jihatlari bilan qimmatlidir:

1. Ogahiy tarixiy nasr (xronika) ichida epik she‘riyat (doston) unsurlarini mujassamlashtirgan. “To‘ynoma” mustaqil kompozitsiyaga (kirish, voqealar rivoji, kulminatsiya va xotima) ega.
2. Masnaviyda tasvirlangan mushoira jarayoni o‘sha davr shoirlarining badihago‘ylik mahoratini ko‘rsatadi.
3. Ogahiyning “To‘ynoma”si shunchaki bazm tasviri emas, balki Xiva xonligining siyosiy qudrati va tashqi aloqalarini namoyish etuvchi muhim hujjatdir. Masnaviyda to‘yga tashrif buyurgan qo‘shni davlatlar elchilari, ularni kutib olish tartibi va o‘tirish o‘rni (iyerarxiya) qat‘iy tartibda bayon qilinadi.
4. Shahzodalarning xatna to‘yi – sulola davomiyligini ta‘minlash va bo‘ljak valiahdlarni elga tanitish marosimi sifatida siyosiy tusga ega bo‘lgan. Ogahiy xonning saxovatini (xalqqa in‘omlar ulashishini) tasvirlash orqali hukmdorning “odil podshoh” obrazini yaratadi.

“To‘ynoma”ning eng katta ilmiy qimmatini uning etnografik axborotga boyligidadir. Taniqli etnograf N.P.Lobacheva ta‘kidlaganidek: “Nikoh (va to‘y) marosimlari majmui jamiyat tuzilishi, dunyoqarashi va etnik muhit madaniyatini qoldiq sifatida o‘zida aks ettiradi... Shu bois to‘y marosimini xalqlarning etnik tarixini o‘rganishda tarixiy-etnografik manba sifatida foydalanish mumkin”[3; B.39-48.]

Ogahiy masnaviysi N.Lobachevaning ushbu nazariy qarashlarini tasdiqlovchi quyidagi etnografik detallarni o‘z ichiga oladi:

1. To‘y dasturxoniga tortilgan noz-ne‘matlar, shirinliklar va taomlar ro‘yxati (palov, sho‘rva va hokazo) o‘sha davr Xorazm pazandachiligi va mehmondorchilik madaniyati haqida noyob ma‘lumot beradi.
2. Asarda ko‘pkari (uloq), kurash, dorbozlik va qo‘chqor urishtirish kabi xalq tomoshalari dinamik tarzda tasvirlangan. Bu esa to‘yning nafaqat oilaviy, balki umumxalq bayrami (sayil) xarakterida bo‘lganini ko‘rsatadi.
3. To‘ydagi mehmonlarning joylashuvi (to‘rda xon va amaldorlar, poygakda fuqarolar) o‘sha davr jamiyatidagi ijtimoiy stratifikatsiyani (tabaqalanishni) aniq ko‘rsatib beradi.

Ogahiyning “To‘ynoma”si mumtoz epik an‘analarga sodiq qolgan holda lirik muqaddima – soqiyga xitob bilan boshlanadi. Adabiyotshunoslikda e‘tirof etilganidek, soqiynomalar mustaqil janr bo‘lish bilan birga, yirik epik asarlar (dostonlar) tarkibida lirik chekinish yoki bob boshlanishi vazifasini ham o‘tagan[1; B.20.]

Ogahiy “To‘ynoma”sidagi ushbu qism quyidagi ilmiy-nazariy jihatlari bilan ahamiyatlidir:

1. Irfoniy va falsafiy mazmun talqini. Muqaddimada shoir soqiyga murojaat qilar ekan, zohiran ishrat majlisini tasvirlayotgandek tuyulsa-da, botinan rindona ruh va irfoniy ma'nolarni ifodalaydi.

To'yona ayog'lar manga tut,
Gulrang sharoblar ila to'la tut.

Ogahiyshunos olimlar va soqiynoma tadqiqotchilari ta'kidlaganidek, mumtoz she'riyatda, xususan, Navoiy va Ogahiy ijodida *may* (sharob) obrazi ko'pincha *ma'rifat suvi*, *ilohiy ishq* yoki *ijodkor ruhini poklab, unga kuch beruvchi vosita* timsolida keladi. Ogahiy "To'ynoma"sidagi soqiynoma ham aynan shu vazifani – o'quvchini va shoirning o'zini katta epik tasvirga ruhiy tayyorlash vazifasini o'taydi

M.Asadov o'z tadqiqotlarida *may* timsolining lirik qahramon ruhiyatidagi o'rnini tahlil qilib, uning rang va ruhiyat tasviridagi ahamiyatini ko'rsatib o'tgan. Ogahiyning ushbu matnida *may (gulrang sharob)* jismoniy mastlik uchun emas, balki quyidagi ikki maqsad uchun so'ralmoqda: "*Bo'lub taru toza ruh har dam*" – shoir kundalik tashvishlardan xoli bo'lib, ijodiy parvozga shaylanmoqchi. "*Ko'nglimga yetib futuh har dam*" – bu yerda "futuh" so'zi qalb ko'zining ochilishi va ilhom kelishi ma'nosida qo'llangan.

Ogahiy soqiynomadan so'ng bevosita maqsadga ko'chadi. Uning maqsadi shunchaki to'yni tasvirlash emas, balki *aql ahliga dilpazir* (yoqimli) va *benazir* (tengsiz) san'at asari yaratishdir:

*Ya'niki, olib qo'lumg'a xoma,
Sabt aylayin uyla to'ynoma.
Kim san'ati benazir tushgay,
Aql ahlig'a dilpazir tushgay.*

Bu misralar Ogahiy tarixiy asarlarining *adabiy manba* sifatidagi qiymatini oshiradi. U tarixchi sifatida faktni (to'yni) qayd etsa, shoir sifatida uni yuksak san'at darajasiga ko'tarishni o'z oldiga vazifa qilib qo'yadi.

*Ayla karaming zamon-zamon ko'p,
Lutfu shuming dag'i ayon ko'p.*

Bu o'rindagi *shum* so'zi zamonaviy "baxtsizlik" ma'nosida emas, balki arab tilidagi *shamam* (yuksaklik, tog' cho'qqisi, ulug'vorlik) yoki *asham* (oliyjanob, mard) so'zlari bilan o'zakdosh bo'lib, *yuksak himmat, ulug'vorlik* ma'nosini bildiradi. Shoir soqiyning (yoki mamduhning) lutfi va oliyhimmatligi ziyoda bo'lishini tilamoqda.

Shuningdek, tashbeh (o'xshatish) va istiora san'atlari matnning ta'sirchanligini oshirgan: "*Gullar ochibon yorug' yuzingdin*" – yuzning nurliligi gul ochilishiga qiyoslangan; "*Durlar sochibon chuchuk so'zingdin*" – so'z qimmatbaho durga o'xshatilgan.

Ogahiyning "To'ynoma"sidagi ushbu parcha shunchaki to'y tasviriga kirish emas, balki muallifning borliqning yaralishi (ontologiya), jamiyat tuzilishi (sotsiologiya) va davlat boshqaruvi (siyosatshunoslik) haqidagi yaxlit falsafiy qarashlari ifodasidir.

Masnaviy an'anaviy hamd (Allohga maqtov) ruhida, ammo chuqur irfoniy mazmun bilan boshlanadi:

*To tuzmak uchun xudoyi qodir,
O'z jilvayi husnig'a mazohir.
Yo'qdin qilibon jahonni paydo,
Ashyoni ham ayladi huvaydo.*

Bu yerda Ogahiy tasavvuf falsafasidagi vahdat ul-vujud ta'limotiga ishora qilmoqda. Olam – Yaratganning “husn jilvasi” namoyon bo'ladigan ko'zgu (mazohir)dir. J.Xalliyev ta'kidlaganidek, “Mumtoz matndagi ma'rifiy-falsafiy leksika muallifning dunyoqarashi va borliqni idrok etish darajasini ko'rsatuvchi asosiy vositadir”[6]. Ogahiyning “yo'qlik” (*adam*) va “borliq” (*vujud*) dialektikasini tasvirlashi uning nafaqat tarixchi, balki yetuk mutafakkir ekanini ko'rsatadi.

Shoir koinotning yaralishidan sekin-asta inson (bani Odam) va jamiyat mavzusiga o'tadi. Uning fikricha, inson uchun Yerda “ma'vo” (yashash joyi) hozirlangan va bu jamiyat ma'lum qonuniyatlar asosida shakllangan:

*Kishvarlar etib bino sarosar,
Qo'rg'on tuzatib yana sarosar.
Har kishvar aro bo'lub biri shoh,
Har qo'rg'on aro topib biri joh.*

Bu baytlarda Ogahiy ijtimoiy ierarxiyaning zaruriyatini asoslaydi. Uning nazdida davlatchilik (“kishvar”, “qo'rg'on”) va hokimiyat (“shoh”, “joh”) – ilohiy nizomning yerdagi davomidir.

Parchaning eng muhim ijtimoiy-siyosiy qismi – bu hukmdorlarning tasnifidir. Ogahiy tarixchi sifatida hukmdorlarni axloqiy mezonlar asosida ikki qutbga ajratadi:

*Biri qilibon adolat oyin,
O'z mulkini etdi ravzatazyin.*

Bunday hukmdorning faoliyati mamlakatni “jannat bezagi” (*ravzatazyin*)ga aylantiradi. Ogahiy tarixiy asarlarida “adolat” konsepti markaziy o'rin tutib, u “mamlakat ravnaqi va el osoyishtaligining garovi” sifatida talqin qilinadi.

*Aylab birisi rasmi javr bunyod,
Ko'kdin anga dag'i yetti bedod.*

Bu o'rinda Ogahiy chuqur falsafiy xulosani ilgari suradi: zulm (*javr*) qilgan hukmdor, albatta, osmondan (taqdirdan) “bedod” (jazo, balo) oladi. Bu –“qaytar dunyo” falsafasining tarixiy-badiiy ifodasidir.

Ba'zi o'rinlarda Ogahiy hokimiyatning o'tkinchiligi va dunyoning vafosizligi haqidagi hikmatni bayon qiladi:

*Gar birisi ko'si rihlat urdi,
Yuz shahri adam sori evurdi.*

Bu yerda “ko'si rihlat” (ko'chish, vafot etish nog'orasi) va “shahri adam” (yo'qlik shahri) obrazlari orqali shoir har qanday hokimiyat muvaqqat ekanligini, shohlar kelib-ketaverishini, lekin “rasm” (qonun-qoida, yaxshi yoki yomon nom) qolishini ta'kidlaydi. Bu Ogahiyning tarix falsafasiga oid qarashlarini aks ettiradi.

“To'ynoma” shaklan masnaviy (har bayt alohida qofiyali: *aa, bb, cc...*) bo'lsa-da, mazmunan va kompozitsion jihatdan mumtoz qasida janri qonuniyatlariga qat'iy amal qiladi. Adabiyotshunoslikda e'tirof etilganidek, qasida janri *nasib* (lirik muqaddima), *gurezgoh* (o'tish qismi), *madh* (asosiy qism) va *duo* (yakun) kabi qismlardan iborat bo'ladi[7; – B.12.]

Xulosa va takliflar. Muhammad Rizo Ogahiyning “Riyozu-d-davla” asaridagi masnaviy janri poetikasi, uning badiiy-tipologik xususiyatlari va “To'ynoma”ning epik tabiatini tadqiq etish natijasida quyidagi ilmiy xulosalarni keltirish mumkin. Ogahiyning badiiy-tarixiy nasrida masnaviy janri shunchaki lirik chekinish yoki voqealar bezagi emas, balki asarning g'oyaviy-

badiiy yukini ko'taruvchi, tarixiy haqiqatga emotsional-falsafiy baho beruvchi asosiy konstruktiv (epik) unsurdir. Asardagi masnaviylar kompozitsion vazifasiga ko'ra to'rtta yirik tipologik guruhga: tavsifiy-peyzaj, voqeaband (epik), madhiyaviy (panegirik) hamda lirik-falsafiy (didaktik) masnaviylarga ajratiladi.

Voqeaband (syujetli) masnaviylar orqali muarrix quruq tarixiy xronikaga kuchli ruhiy-psixologik va ijtimoiy dinamika olib kiradi. Harbiy yurishlar (razm) tasviridagi masnaviylarda insoniy fojialar (asirlik uqubatlari) realistlik bo'yoqlarda chizilgan.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Асадов М. Ўзбек мумтоз адабиётида соқийнома (генезиси, тараққиёт босқичлари, поэтик хусусиятлари): Филол. фан. докт. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2020.
2. Асадов М. Май мавзусидаги шеърларда ранг ва руҳият тасвири // Турк халқлари адабиёти... – Боку, 2015. – Б. 271–274.
3. Лобачёва Н. П. Свадебный обряд хорезмских узбеков // Краткие сообщения Института этнографии АН СССР. – Москва: Изд-во АН СССР, 1960. – Вып. XXXIV. – С. 39–48.
4. Лутфиллаев Н. М. Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти манбашунослик бўлимининг истиқболлари // Ўзбекистонда тарихий манбашуносликнинг долзарб масалалари: халқаро илмий-амалий анжумандаги мақолалар тўплами. – Тошкент, 2024. – Б. 440.
5. То'уномайи Munis Mirob. – O'zR FA ShI qo'lyozmalar fondi, inv. № 12556. Ko'chirilgan sanasi: 1924-yil 11-yanvar / 1342 hijriy, 6-jumadi us-soniy. Kotib: Mulla Hasanmurod qori Muhammad Amin o'g'li. – 2b-3a-varaqlar.
6. Халлиев J.I. Ogahiyning tarixiy asarlarida ma'rifiy-falsafiy leksika. Filol. fan. falsafa doktori (PhD) diss... – Urganch, 2019.
7. Хасанова М. XV аср туркий шеърлятида қасида жанри: Филол. фан. фалс. докт. (PhD) дисс. автореф. – Самарқанд, 2018.
8. Shir Muhmmad Mirab Munis and Myhmmad Riza Agahi. Firdavs al-iqbal: History of Khorezm / Edited by Yuri Bregel. T.J.Brill. – Leiden–New York–Kobenhavn–Koln, 1988. – Б. 235.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 5/3 (6) – 2026

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).